

УДК 321.001

КУЛЬТУРНО ТА ПСИХОЛОГІЧНО ОБУМОВЛЕНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АТРАКТИВНОСТІ

Володимир Березинський

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології,
пр. Гагаріна 72, м. Дніпропетровськ, Україна
e-mail: w_berezynski@ukr.net*

Розкрито зміст таких культурно та психологічно обумовлених форм соціально-політичної атрактивності, як спонтанно організована юрба, ігрова соціально-політична структура, міфологічна соціально-політична структура.

Ключові слова: соціально-політична атрактивність, спонтанно організована юрба, ігрова соціально-політична структура, міфологічна соціально-політична структура.

Вивчаючи сучасні політичні процеси та явища, сьогодні все частіше дослідники звертаються до синергетичної парадигми, де провідне місце посідає концепт атрактора. Соціально-політичні атрактори ділять простір всіх можливих станів соціально-політичної системи на області притягання, потрапивши усередину якої система неминуче еволюціонує до відповідного атрактора. Тим самим обумовлюється пороговість будь-якого зовнішнього впливу на соціально-політичну систему. Вплив може бути ефективним, тобто змінити тенденції системи, тільки якщо він переводить стан системи в область притягання іншого соціально-політичного атрактора. Чим ближче соціально-політична система до асимптотичної стадії розвитку, до свого атрактора, тим стає складніше «перемкнути» її на інший атрактор. Колишній атрактор, так би мовити, «не відпускає» систему, і потрібно прикласти істотні зусилля, щоб перебороти існуючі тенденції, вийти з його області притягання. Тривалий, але занадто слабкий чи топологічно неправильний вплив буде лише порожньою витратою часу й енергії, система знову повернеться на колишній шлях. Враховуючи ці обставини, можна припустити, що атрактор утримує у сфері свого впливу самоорганізовану систему подібно до того, як стереотип утримує в полі свого впливу суспільну свідомість.

Проблема атракторів і атрактивних структур досліджувалася західними дослідниками І. Пригожиним і І. Стенгерс, а також вітчизняними вченими Л. Бевзенко, Л. Бойко-Бойчук, В. Васильковою, І. Добронравовою, В. Кізімою, О. Князевою, М. Кузьмінім, С. Курдюмовим, Я. Любивим, М. Михальченком, М. Ожеваном, А. Свідзинським, В. Сугаковим та ін.

Метою даної статті є розкриття змісту основних форм соціально-політичної атрактивності.

Перед тим як розглянути основні форми соціально-політичної атрактивності варто окреслити зміст базового концепту. Під атрактором (від англ. *attract* – притягувати) «розуміють відносно стійкий стан системи, що як би притягає до себе всю множину траєкторій системи, обумовлених різними початковими умовами».

Якщо система потрапляє в конус атрактора, то вона неминуче еволюціонує по цьому відносно стійкому стану (структурі)» [7, с. 14]. Соціально-політичними атракторами можуть виступати укорінені в суспільній свідомості культурні архетипи, міфи, політичні доктрини, ідеї, символи, а також персоніфіковані або інституційні суб'єкти політики, які їх уособлюють (суспільно-політичні лідери, партії, рухи тощо). На думку української дослідниці Л. Бойко-Бойчук, соціально-політичний атрактор – це група чинників, що утримують систему в стійкому стані, і складаються з таких компонентів, як ідея, лідер, інституція, «параметри порядку» [4, с. 6].

Похідною від атрактора властивістю самоорганізаційних систем є атрактивність. Під останньою розуміють кооперативність, негентропійність, що у соціальному зрізі проявляє себе як колективність, причому реальна, а не агрегативна [2, с. 208].

Найбільшою мірою умовам соціально-політичної атрактивності задовольняють такі культурно та психологічно обумовлені соціальні структури, як спонтанно організована, діюча (каналізована) юрба, ігрова соціальна структура й соціальна структура, що виникає на основі загального міфологічного простору.

Юрба як форма атрактивності – це відмова практично від всіх ступенів свободи, за винятком тієї однієї, яку зберігає за собою вся юрба і яка робить її однотайною у своїх діях [2, с. 208]. По суті, юрбу можна розглядати як перше локальне структурне утворення, що виникає в точках високої соціальної нестійкості, точках виходу системи на кризові показники соціальної ентропії. Її не можна назвати структурою-атрактором, але це та праструктура, що передує стійкій самоорганізаційній структурованості на перехідному етапі. У спонтанних масових рухах, що діють за законами юрби, можна побачити перші прояви соціальної самоорганізації, які ще не являють собою серйозних структур, а є лише турбулентними потоками й вихрами у соціальному просторі [2, с. 195].

Момент виникнення нових атрактивних структур або принаймні момент початку системного дрейфу в їх бік пов'язаний зі станом граничних значень параметрів порядку, а разом із цим – з виходом на граничні значення ентропійних показників.

У контексті самоорганізаційного структурування феномен юрби був описаний американським дослідником Г. Блумером. У своїй роботі «Коллективна поведінка» він основну увагу приділив спонтанним формам колективної поведінки, що виникають у точках зростання соціальної нестабільності (соціальної ентропії). «Часто спостерігається й така колективна поведінка, яка не перебуває під впливом якихось правил або експектацій. Збуджена юрба, біржова паніка, стан військової істерії, обстановка соціальної напруженості являють собою приклади такого роду соціальної поведінки, – зазначає Г. Блумер, – у цих випадках колективна поведінка виникає спонтанно й не підкоряється передумовленним угодам або традиціям» [3, с. 171].

У подальшому спостерігається деяка подоба соціального броунівського руху, що і знаходить свого приборкувача в організованості юрби. Безладний характер поведінки людей, метушливість, безцільність, за Г. Блумером, завжди передує тим формам колективних поведінкових проявів, які можна позначити як дію юрби. «Люди перебувають у стані напруженості й незручності, відчувають сильний потяг до дії...» [3, с. 171]. Протиріччя між відсутністю уявлення про те, що потрібно робити, і

несвідомим потягом до дії в результаті виливається в спонтанність такого об'єднання, як діюча юрба.

Юрба володіє властивістю бути погодженою, кооперативним рухом, що відрізняє будь-яку атрактивну структуру. Особливо це характерно для тих різновидів юрби, які Г. Блумер характеризує як «експресивна юрба», відзначаючи, що здатність до ритмічних, погоджених дій являє собою одним із найважливіших властивостей такої форми колективної поведінки. Ця безумовно спостережувана ритмічність у діях юрби може бути ще одним аргументом на користь віднесення таких соціоструктурних форм до різновидів самоорганізаційної впорядкованості, оскільки й у найзагальнішому випадку когерентність самоорганізаційних структур виникає насамперед за рахунок ритмічної погодженості.

Але, як відзначає Г. Блумер, ці спонтанні форми соціально-політичної поведінки стають лише початком нового порядку, є його елементарними складовими, і якщо їх розглядати лише як провісників стійких самоорганізаційних упорядкованостей, то подальша еволюція системи вже пов'язана зі структурами-атракторами, про які можна сказати, що вони «відносно прості в порівнянні зі складним (заплутаним, хаотичним, нестійким) ходом проміжних процесів у середовищі» [6, с. 63].

Для ідентифікації такого роду структурних утворень у соціальному середовищі варто звернутися до феноменів, що описуються за допомогою понять міфу й гри, а точніше — тими соціальними спільностями, які виникають як певні соціальні цілісності внаслідок дії інтегруючої сили загальної гри або загального міфологічного світобачення.

Ще одним локальним структурним утворенням, що виникає у точках високої соціальної нестійкості, точках виходу системи на кризові показники соціальної ентропії, є ігрова соціальна структура. Детальний опис ігрових структур здійснений західним дослідником Й. Гейзінгою в роботі «Людина граюча» [10].

Він так описує гру. Маленька дитина починає грати з тією же природністю, з якою вона, наприклад, приймає їжу, — без попереднього навчання. І так само плаче й вимагає іграшок, як вимагає їжі, оскільки це для неї не менш життєво необхідна дія. «У грі ми маємо справу з безумовно пізнаваною для кожного, абсолютно первинною життєвою категорією, якоюсь тотальністю, якщо існує взагалі що-небудь, що заслуговує на це ім'я», — пише Й. Гейзінга [10, с. 12]. Таким чином, гра як форма соціального об'єднання являє собою певний іманентний, властивий соціальності спосіб створювати структури у власному середовищі.

Спроба примусового припинення гри є безуспішною, гра може трансформуватися, змінити форму, але не свою сутність. Якщо гра буде примусово припинена в одному місці, то вона виникне поруч — в іншій і іноді несподіваній формі. Тут важлива сама гра, а не її актуальна форма.

Ще однією властивістю самоорганізаційних структур є те, що їх не можна створити штучно. Їх можна ініціювати і тільки такими, якими вони передіснують у середовищі: це повинне бути щось, що органічно властиве середовищу, а не сконструйоване на основі не притаманного цьому середовищу цілеполягання. Останнє буде рано чи пізно зруйновано, відірвано як щось стороннє, не здатне підтримуватися самими внутрішніми системними законами.

Не можна змусити грати. Будь-яка гра є насамперед і в першу чергу вільною

діяльністю. Гра за наказом – уже не гра. У крайньому випадку вона може бути якоюсь нав'язаною імітацією, відтворенням гри. Уже завдяки вільному характеру гра входить у рамки природного процесу» [10, с. 17]. Ця властивість гри робить її досить складною для спроб приручення, що характеризує ставлення людини до всього природного, всіх природних явищ. *Ігрове співтовариство не можна утворити примусово*, включивши до нього тих, хто не заангажований самою грою. Воно не створюється за попереднім планом, а з'являється природно там, де починається гра.

Крім юрби і гри, ще одним локальним структурним утворенням, що виникає в точках високої соціальної нестійкості, точках виходу системи на кризові показники соціальної ентропії є ігрова соціальна структура, є міф, вірніше соціальна структура, яка формується на основі загального міфологічного простору.

Утворення загального міфологічного простору можна описати у категоріях аналітичної психології швейцарського дослідника К.-Г. Юнга. Первісна людина, в силу нерозвиненості свідомості, ще недалеко відстала від своєї тваринної несвідомої основи, але розрив між ними, хоча і невеличкий, все ж таки порушив гармонію людини з природою. Це призвело до внутрішньої і несвідомої драми душі, яка вловлювалась людською свідомістю через проектування, тобто будучи відбитою у дзеркалі природних подій. На початкових стадіях розвитку свідомості гармонізація внутрішнього і зовнішнього світів здійснюється шляхом виведення міфів із душевного життя людини. Пояснюючи цю тезу, К.-Г. Юнг стверджував: «...душа вміщує до себе всі ті образи, з котрих ведуть своє походження міфи, а наше несвідоме є суб'єктом, який діє і зазнає дій, драму якого первісна людина за аналогією виявляла у великих і маленьких природних процесах» [12, с. 47-48].

По суті, К.-Г. Юнг виводить природу міфів саме з протистояння несвідомого і свідомості, що народжується. «Примітивна духовність не вигадусь міфи, але їх переживає, – твердить він. – Міфи початково є виявленням досвідомості душі, мимовільними висловлюваннями про несвідомі душевні події». У міфосвідомості інтелектуально-вольові функції ще не диференційовані, але перебувають у досвідомому стані. Це, зокрема, виявляється при розмірковуванні в тому, що людина не мислить свідомо, але «думки до неї надходять». Примітивна людина не може стверджувати, що вона думає, але «в ній думається». Спонтанність мисленнєвого акту людини каузально залежить не від її свідомості, а від її несвідомого [11, с. 99–100].

Як влучно зазначає радянський дослідник Ф. Кессіді, в міфі людина як би «розчинює» себе у природі, зливається з нею та опановує сили природи, але лише в уяві. Почуття єдності з силами природи та опанування їх в уяві, надаючи впевненості у принципову здійсненність усього бажаного, укріплює волю та єднає первісний колектив, активізує його діяльність [5, с. 44].

Міф є продуктом саме колективної єдності. На це звертав увагу ще французький дослідник Л. Леві-Брюль. На його думку, свідомість первісної людини наскрізь соціалізована, вона цілком знаходиться під владою колективних уявлень. Людина з самого народження з неминучістю пристосовується до манери чуттєвості, мислення та поведінки, котра нав'язується всім членам спільності з покоління до покоління. У первісному мисленні органічно переплітаються страх, надія, релігійний жах, палке бажання і гостра потреба злитися до купи зі «загальним началом», жагучий заклик до оберіганої сили; все це, – зазначає Л. Леві-Брюль, – «складає душу цих колективних уявлень, роблячи їх одночасно дорогими, страшними і в

точному смислі *священними* для тих, хто отримує посвячення» [8, с. 20].

Міф реалізує пізнавальну потребу людини поясненням фактів дійсності, але поясненням специфічним. Особливість міфологічного пояснення полягає «в об'єктуванні суб'єктивного (колективно-несвідомого) переживання, при якому породження фантазії як результату цього об'єктування приймаються за справжню реальність зовнішнього світу», причому останній «не розчленований на суб'єктивне та об'єктивне, він єдиний (цілісний)» [5, с. 40]. Міф завжди пов'язаний з минулими подіями, але, як зазначає французький дослідник К. Леві-Строс, «внутрішньо притаманна міфу цінність полягає в тому, що ці події, які відбуваються, як вважається, в певний проміжок часу утворюють постійну структуру, яка є одночасною як для минулого, так і для теперішнього і майбутнього» [9, с. 153].

У процесі подальшого розвитку людина все більше і більше відокремлює свою свідомість від глибинних інстинктивних пластів психічного і, врешті-решт, від соматичної основи психічних явищ. Це призвело до ще більшої дисгармонії природи і внутрішнього світу людини. Міф вже не в змозі погасити цей розрив. Тому на зміну міфу приходять раціональне тлумачення світу. Як зазначає білоруська дослідниця Т. М. Алпеева, на всіх етапах історичного розвитку міф (йдеться про соціальну форму міфу) задає параметри «бачення» та розуміння світобудови. Фіксує ілюзії епохи, соціальні міфи «в узагальненому вигляді формують духовний простір, окреслюють межі та визначають домінуючі точки світосприйняття» [1, с. 53–54].

Будучи результатом колективної творчості, міф характеризується відсутністю саморефлексії. Його агенти не відчувають, не сприймають міф, оскільки продукування соціальних ілюзій, які складають основу міфу, є функція та іманентна (атрибутивна) властивість свідомості. Міф «не репрезентований свідомістю, а схований у ній» [1, с. 54].

Важливішою рисою соціального міфу є його ілюзорність, завдяки якій складається природний духовний фон світосприйняття та світобачення. У зв'язку з цим Т.М. Алпеева пише: «Соціальні міфологеми, фіксуючи цілісний ілюзорний образ епохи в її найбільш практично наочних рисах, виступають як істини більш високого порядку, як само собою зрозумілі аксіоми, котрі й обумовлюють специфіку відображення окремих сторін суспільного буття та особливостей людської поведінки і дії» [1, с. 86]. Цей процес був пов'язаний з розширенням родової громади, формуванням державності та створенням народностей унаслідок об'єднання родів у протодержавні формування. У зв'язку з цим неминує виникнення питання: культ якого роду вважати головним, справжнім? Спроби відповісти на це запитання викликало прагнення до раціоналізації міфу, яка супроводжувалася процесом поступового відокремлювання з нерозчленованої єдності міфу ідеї і образу, раціонального і чуттєвого. Це зрештою, призвело до розпаду сутнісної основи міфологічного пізнання світу, тому образ перетворився у сказання, міф – на епос, а ідея – на філософське світорозуміння. З цього починає розвиток, відповідно, художня, релігійна та наукова форма суспільної свідомості.

Характеризуючи процес розпаду міфологічної свідомості, Ф. Кессіді зазначав: «Міф є щось несвідоме і об'єктивно дане для того, хто мислить міфологічно. Коли міф усвідомлюється, а його образно-чуттєва форма відокремлюється від ідеї, в ньому знайденої, то підринається безпосередня віра у реальність образу. І міф починає переосмислюватися, становитися засобом

вираження зовсім не міфологічних, а художньо-етичних, релігійних, моральних, філософських і т. п. ідей» [5, с. 55].

Міф як самоорганізаційна структура у своїх культурних проявах корелює із традицією. Л. Д. Бевзенко стверджує, що «це ті атрактори, на які випадає система за виняткової переваги в її механізмах регуляції самоорганізаційних складових. *Можна припустити, що синергетичне світобачення несе в собі передумови нового культурного простору, що передбачає особливе світопереживання, яке можна було б назвати неотрадиційним*, але не виключає історичний досвід знаходження людському своїй індивідуальності. Тільки тепер цей досвід повинен обернутися не індивідуалізмом, атомізацією, а почуттям відповідальності й розумінням необхідності синергичної взаємодії» [2, с. 64].

Отже, культурно та психологічно обумовленими формами соціально-політичної атрактивності є спонтанно організована, діюча (каналізована) юрба, ігрова соціальна структура й соціальна структура, що виникає на основі загального міфологічного простору. Юрбу можна розглядати як перше локальне структурне утворення, що з'являється в точках високої соціальної нестійкості, точках виходу системи на кризові показники соціальної ентропії. Ця праструктура-атрактор передуює стійкій самоорганізаційній структурованості на перехідному етапі. Гра як форма соціального об'єднання являє собою певний іманентний, властивий соціальності спосіб створювати структури у власному середовищі. Міф є продуктом колективної єдності; людина, занурена в міфологічний простір, наскрізь соціалізована, вона цілком знаходиться під владою колективних уявлень.

Список використаної літератури

1. Алпеева Т. М. Социальный миф как культурно-исторический феномен / Т. М. Алпеева. – Мн. : Рекламэкспорт, 1994. – 255 с.
2. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация / Л. Д. Бевзенко. – К. : Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 436 с.
3. Блумер Г. Коллективное поведение / Г. Блумер; пер. с англ. // Американская социологическая мысль : Тексты / сост. Е. И. Кравченко ; под ред. В. И. Добренкова. — М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 168–215.
4. Бойко-Бойчук Л. В. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних громадах в Україні) : автореф. дис. ... канд. політ. наук за спец. 23.00.01 – Теорія та історія політичної науки / Л. В. Бойко-Бойчук ; Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І. Ф. Кураса НАНУ. – К. : [б. в.], 2006. – 22 с.
5. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу: (Становление греческой философии) / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1972. – 312 с.
6. Князева Е.Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 62–79.
7. Князева Е. Н. Случайность, которая творит мир. Новые представления о самоорганизации в природе и обществе / Е. Н. Князева // В поисках нового мировидения. – М. : Знание, 1991. – С. 3–31.

8. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль ; пер. с фр. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.
9. *Леви-Строс К.* Структура мифов / К. Леви-Строс ; пер. с фр. // Вопросы философии. – 1970. – № 7. – С. 152–164.
10. *Хёйзинга Й.* Homo Ludens. Статьи по истории культуры / Й. Хёйзинга ; пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова ; коммент. Д.Э. Харитоновича. — М. : Прогресс-Традиция, 1997. – 416 с.
11. *Юнг К.-Г.* Об архетипах коллективного бессознательного / К.-Г. Юнг // Архетип и символ. – М. : «Ренессанс» СП «ИВО СиД», 1991. – С. 95–128.
12. *Юнг К.-Г.* Подход к бессознательному / К.-Г. Юнг // Архетип и символ. – М. : «Ренессанс» СП «ИВО СиД», 1991. – С. 23–94.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2013

*Прийнята
до друку 22.05.2013*

CULTURAL AND PSYCHOLOGICAL FORMS OF SOCIAL AND POLITICAL ATTRACTIVENESS

Vladimir Berezinsky

*Dnepropetrovsk National University of Oles Gonchar,
Department of Political Science,
Gagarin Avenue 72, Dnepropetrovsk, Ukraine
e-mail: w_berezynski@ukr.net*

The content of such culturally and psychologically conditioned forms of social and political attractiveness as spontaneously organized crowd, a game of social and political structure, the mythological social and political structure.

Key words: social and political attractiveness, spontaneously organized crowd, a game of social and political structure, the mythological social and political structure.

КУЛЬТУРНО И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ФОРМЫ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ АТТРАКТИВНОСТИ

Владимир Березинский

*Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара,
кафедра политологии,
пр. Гагарина 72, г. Днепропетровск, Украина
e-mail: w_berezynski@ukr.net*

Раскрывается содержание таких культурно и психологически обусловленных форм социально-политической аттрактивности, как спонтанно организованная толпа, игровая социально-политическая структура, мифологическая социально-политическая структура.

Ключевые слова: социально-политическая аттрактивность, спонтанно организованная толпа, игровая социально-политическая структура, мифологическая социально-политическая структура.